

Nicholas Georgescu-Roegen – o nouă paradigmă

In memoriam

■

Ion Pohoată

Profesor universitar doctor
Universitatea „Al. I. Cuza” Iași

Abstract. *The name of Nicholas Georgescu-Roegen has been associated with a new paradigm, a new way of thinking.*

Briefly, the main elements of the Roegenian intellectual matrix are:

The entire theoretical and argumentative construction is subordinated to the general perspective, to the system;

Economics is a social science and in this case factual reality is the main validation criterion;

Economic processes take place according to the law of entropy, this leading to major reconsideration of neoclassical economic science;

Economic analysis must be essentially qualitative; mathematics and statistics are only tools;

The institutional dimension stands as added-value to research;

Standard economic development must be replaced by sustained development.

Key words: bioeconomy; law of entropy; sustained development; new epistemology: limited resources.

■

La 4 februarie 2006 s-au împlinit 100 de ani de la nașterea celui mai mare economist pe care l-a dat România până în prezent. Ca și în cazul altor minți acoperitoare pentru varii domenii ale cunoașterii, și în cel al lui Nicolae Georgescu țara de origine nu l-a privat de ingratitudine. După ce s-a format sub bagheta diriguitoare a unor străluciți dascăli matematicieni și statisticieni români, un regim revolut l-a obligat să emigreze, să se desăvârșească ca pregătire și să se producă științific ca economist cantitativist și teoretician strălucit în SUA. Grație inițiativăi unor buni și generoși români (J.C. Drăgan, M.C. Demetrescu, A. Iancu, T. Postolache, M. Isărescu ș.a.) părți ale întinsei și profunde opere roegeniene încep să fie cunoscute azi și în România. E nevoie însă de mult mai mult. Nu avem în vedere doar dimensiunea morală a unui atare gest, de restituire integrală a operei unui gânditor cu care orice țară s-ar mândri. Puternice rațiuni de cunoaștere obligă la o atare conduită. Dacă este citat și apreciat la superlativ de elita economiștilor din SUA, Marea Britanie, Franța, Italia, Germania, Japonia, India, Spania, Grecia, Elveția etc.; dacă aproape toți cei din cercul său de cercetare, de sub conducerea lui Joseph

Schumpeter, au primit laurii premiului Nobel pentru economie (el nu l-a primit pentru că, așa cum singur mărturisește, aflat în contra curentului, „le-a stricat jucăriile” neoclasice); dacă numele său nu mai este ocolit de cele mai elaborate tratate de economie din lume; dacă ideile sale devin prezente nelipsite în dialogul de idei pe teme de mare interes ale dezvoltării și progresului durabil; dacă referințele pe internet la opera sa au depășit cifra de 33.000 etc., nouă, românilor, ne revine sarcina dublă, de restituire integrală, dar și de cunoaștere și integrare în textura teoriei economice a ideilor acestui savant recunoscut și respectat în marea lume civilizată.

Un incurs unipersonal în vasta operă a lui Georgescu-Roegen nu poate fi decât temerar și neacoperitor. Doar o echipă din care nu pot lipsi economistul, matematicianul, statisticianul, fizicianul, biologul și chimistul ar putea oferi argumente și replică anvergurii la care s-a consumat mintea eminentului savant. De aceea, cu îngăduința celui care se va apleca asupra acestor rânduri, cer permisiunea unei maxime coeziuni, una doar cu rol de punere în gardă; de subliniere și bolduire a principalelor idei care-i

configurează originalul mod de a gândi, elementele de esență ale matricei sale de valori.

În mediul intelectual românesc, cu deosebire în cel al economiștilor, numele lui Nicholas Georgescu-Roegen este legat de lucrarea sa fundamentală *Legea entropiei și procesul economic*, tradusă, de altfel, în limba română. Cu asemenea sorginte în procesul de penetrare în conștiința publicului român, sinteza contribuției roegeniene este asimilată unui cuvânt: *bioeconomia*. Cu precizarea că, într-adevăr, „dansul fără sfârșit al energiei” și-a găsit în bioeconomie expresia inspirată și că aceasta este una din dimensiunile fundamentale ale paradigmei roegeniene, dorim a se reține, totuși, că registrul său de judecată, noua sa paradigmă nu se reduc la bioeconomie. Spunem *noua paradigmă* și nu *noua epistemologie* cu convingerea că prima sintagmă exprimă mai deplin efortul roegenian de reînnoire a unui mod de gândire în care filosofia critică, epistemologia, vine doar să întregască și să mențină viu discursul.

Ce înseamnă, sintetic vorbind, *noul mod de a gândi à la Roegen*? Care sunt dimensiunile-forță ale paradigmei sale?

Începem prin a sublinia că întreaga creație a lui Roegen este subordonată viziunii ansamblului. Între copertile cărților sale, economia nu este studiată ca pe o felie decupată dintr-un întreg cu uneltele „specialistului” în economie. Nu, economia nu este desprinsă de organica ansamblului. Ea aparține lumii vii, lumii *faptelor reale*. Buna ei cunoaștere angajează cunoștințe multiple. Spre ea, Georgescu-Roegen a pășit ca un savant cu temeinice cunoștințe din alte discipline. *Ideea organismului viu*, prezentă în fizică, chimie sau biologie a găsit că explică, necesar și lămuritor, și ceea ce motivează și întreține procesualitatea în economie; mai ales din *latura calitativă*.

Te-ai fi așteptat, apoi, ca un cantitativist prin formare și vocație să-și plaseze construcțiile teoretice în turnul de fildeș al abstracțiunilor pure; să probeze cu fiecare pagină scrisă că este un îndrăgostit nu numai al formelor de o eleganță stilistică fără reproș, dar și unul al logicii carteziene; al raționamentului logico-matematic la care au recurs toți cantitativiștii din nevoia simțită de a obiecta demersul analitic. Când avem, azi, șansa de a-i cunoaște opera în întregul său, putem afirma că Georgescu-Roegen a făcut o excepție de la această regulă. Deși dovedește că a stăpânit la perfecție exercițiul matematic, nu s-a lăsat sedus de frumusețea acestuia. Și nu a făcut-o, ci a privit cu detașare utilizarea matematicii din cel puțin două motive.

Primul vizează filosofia sa generală despre rolul și menirea științei economice. În momentul în care colegii săi de generație se străduiau s-o plaseze în categoria științelor logico-matematice Georgescu-Roegen rămâne la convingerea că ceea ce slujește el este o știință socială. Or, aici, *modelul matematic* nu poate fi niciodată subiect de analiză, ci numai *instrument*; unul adaptabil realităților pe care le studiază. Și, în contra curentului, în timp ce confrății săi de idei își garniseau discursurile și cărțile cu ecuații

matematice din nevoia de a epata, de a oferi un semn al maturității construcției lor, încercând să tragă spre ei ceva din blazonul și marca recunoscute ale științei de care se serveau, Georgescu-Roegen nu este încercat de un astfel de complex. Pentru el, tehnicile matematice rămân tehnici matematice. Implementarea lor în analiză facilitează judecata, dar ele n-au ce căuta acolo unde numai analiza calitativă poate spune ceva. Măsura și pragul optim de matematizare, ca și alegerea modelului, trimit la intuiție și har. Progresul analizei economice nu este în relație direct proporțională cu progresul instrumentarului matematic. Și se întâmplă așa pentru că, ne spune Georgescu-Roegen, „... modelele aritmomorfe sunt tot atât de indispensabile în economie ca și în alte domenii științifice. Aceasta nu înseamnă că ele pot face tot ce e de făcut în economie. Căci, după cum a afirmat Schrödinger, referindu-se la viața biologică, dificultatea economiei politice nu provine din matematică, de care are nevoie, ci din faptul că obiectul însuși este «mult prea complicat pentru a fi pe deplin accesibil matematicii»”(Georgescu-Roegen, 1979, p. 547).

Al doilea, derivat, de fapt, din primul, este în legătură cu *criteriul de validare în economie*. Odată ce se declară partizanul ideii că știința economică este una *socială și cu caracter aplicativ*, în consonanță cu contemporanii săi Mises și Hayek, Roegen găsește drept criteriu al adevărului pentru acțiunea umană *realitatea faptică*. Cu alte cuvinte, construcția matematico-logică clădită din teze formulate și deduse după canoanele logicii formale nu ține loc de criteriu al adevărului doar pentru că aceste teze nu se contrazic reciproc. Nu, criteriul trimite la realitate, iar amintitele teze pot fi luate în seamă numai în calitatea lor de componentă a instrumentarului de analiză. Realitatea lumii economice nu este o natură moartă, ci una socială. Ea primește însuflețire prin acțiunea oamenilor. Cu aceștia poți să stai de vorbă. *Intropatia și introspecția* pot oferi, aici, suport pentru a conferi doza de rațional și obiectiv metodologiei folosite. Ca să stabilești adevărul nu e nevoie de experiențe neutre. Subiectul poate intra în dialog direct cu obiectul studiat. Este un avantaj net pentru cercetătorul economist în comparație cu matematicianul, fizicianul sau chimistul. Sesizând și evidențiind acest ascendent, Georgescu-Roegen scrie, inspirat, că cercetătorul economist „se poate transpune în fapte sau recurge la introspecție, sau, mai presus de toate, poate descoperi motivele celui pe care-l studiază, punându-i întrebări. Dacă, prin absurd, un fizician ar putea sta de vorbă cu electronii, ar refuza oare să-i întrebe: de ce săriți? Cu siguranță că nu” (Georgescu-Roegen, 1979, p. 580).

Demn de reținut pentru ceea ce înseamnă *propensiunea sa pentru întreg* este și faptul că nici în *interiorul științei economice el nu s-a „specializat”*. S-a aplecat și a studiat cu maximă competență teoria utilității, natura așteptărilor și cea a alegerilor raționale. Nu i-au fost străine economia bunăstării, teoria sistemelor liniare și analiza input-output, după cum, n-a rămas indiferent la percuția pe care noilor

teorii privind ordinea, dezordinea și haosul a avut-o asupra lumii economice. Peste tot pe unde a trecut, Georgescu-Roegen a lăsat urme adânci, cu perenitate pentru istoria gândului despre economie. Niciodată însă n-a făcut pasiune dintr-un domeniu anume. *Viziunea sistemului* a fost cea care i-a oferit fundal pentru toate judecățile sale. Și numai prin raportarea faptelor curente la realitatea sistemică a lumii vii el a reușit să anihileze mituri și să ofere o nouă paradigmă; să demoleze mitul cinematicii economice și cel al lui homo-oeconomicus via perpetuum-mobile; să dovedească lipsa de logică a unei creșteri economice obsesive și să facă loc unui nou limbaj – cel al *bioeconomiei*.

Până a ajunge să prezică bioeconomia ca fiind limba în care în prezentul secol vom vorbi cu toții, Georgescu-Roegen administrează una din cele mai severe critici științei economice standard. Din punctul acesta de vedere, al adâncimilor sondate și al seriozității punerii în discuție a matricei neoclasică, Georgescu-Roegen nu se aseamănă decât cu Joan Robinson, nume de care acum trei ani se vorbea în aceiași termeni, ai unui secol de la naștere. De la pupitrul său de profesor sau prin rândurile scrise în *erezile* sale economice, protagonistă de la Cambridge lansa durul atac cunoscut în epocă sub numele de „procesul capitalului” pentru a arăta că productivitatea marginală a capitalului, ca și funcțiile de producție sunt concepte fără suport factual. Ca să existe, ele ar trebui raportate la un capital omogen, cu marea capacitate de a se dilata sau contracta pentru a absorbi, după caz, forța de muncă sau a asimila „tehnica de producție aleasă”. Un capital, zicem noi, gen pastă, obținut prin fierberea sau topirea celui existent și fasonat, după răcire, în bucăți egale și omogene. Așa cum reputata economistă arată că întreaga contribuție neoclasică bazată pe atari supoziții, desprinse complet de realitate, nu e decât „un Moloh căreia generații de studenți i-au fost sacrificate” (Robinson, 1971, p. 12) (și din nefericire îi sunt și astăzi sacrificate) tot așa, pentru economistul român, economia neoclasică este o cutie goală ce nu-și merită infatuarea de a consuma energia celor mai dotate minți timp de două secole. Are în vedere, întâi de toate, asimilarea economiei de piață mecanicii newtoniene, exercițiu păgubitor în virtutea căruia s-a clădit convingerea falsă că activitatea economică se prezintă ca o mișcare circulară (cu inexorabilul pendul al cererii și ofertei) cu reale posibilități de autoreglare și dominată de echilibru. Această concepție, crede Roegen, este consonantă cu prima lege a termodinamicii. Entuziasmul generat de faptul că „nimic nu se pierde, nimic nu se creează, ci totul se transformă” a explicat „încăpățânarea” cu care economistul standard a prezentat economia ca pe o mișcare de pendul în care, plecând de la resurse nelimitate, printr-un preț just, se poate regla și împăca cererea cu oferta pentru a trăi în armonie și echilibru. Din nefericire, scrie Georgescu-Roegen „procesul economic este, prin natura lui, entropic, iar legea entropiei guvernează atât acest proces, cât și

evoluția lui” (Georgescu-Roegen, 1979, p. 276). Cu alte cuvinte, *procesul economic nu este reversibil*. Prin el, energia disponibilă se transformă în energie nedisponibilă. Planeta nu e un sac fără fund, din ea se ia mereu câte ceva, iar ceea ce rămâne în urmă este un „gunoi”. Cu această imagine a unei lumi finite a resurselor ne pregătește să acceptăm fatalitatea. Pentru ea, Georgescu-Roegen găsește un nume inspirat: „plăcerea de a trăi”. Ea este *adevăratul „produs”* al procesului de producție, un concept cheie, crede economistul nostru, care trebuie introdus obligatoriu de arsenalul nostru analitic pentru a nu rămâne în afara lumii economice. „Mai mult, adaugă el, nu putem descoperi adevărata sursă a valorii economice, care este valoarea pe care o are viața pentru fiecare organism viu” (Georgescu-Roegen, 1979, p. 271). „Plăcerea de a trăi” are un preț și acest preț, alimentat de marșul entropic al mediului natural, nu este altul decât poluarea și risipa.

Georgescu-Roegen nu ne lasă fără *soluție*. Pentru cetățeanul lumii civilizate a secolului XX ele nu sunt însă deloc reconfortante. Și nu sunt pentru că obligă la reconsiderări severe în plan comportamental, atât în actul consumului, cât și în cel al producției. Și obligă pentru că, avertizează el, „Confortul aproape fabulos ... al multor societăți trecute și prezente ne-a făcut să uităm cea mai elementară realitate a vieții economice, anume că, din toate lucrurile necesare traiului, numai cele pur biologice sunt absolut indispensabile supraviețuirii” (Georgescu-Roegen, 1979, p. 275).

Cât de departe se află Georgescu-Roegen față de concluziile optimiste desprinse din analizele colegilor neoclasici! Nu însă și față de ale aceloră dintre contemporanii săi care vor prefigura și promova prin scrierile lor viitorul concept al *dezvoltării durabile*. De altfel, credem că noua teorie a dezvoltării sustenabile își poate găsi un serios punct de sprijin în punctele de vedere inedite exprimate de economistul român.

Avem în vedere, pe lângă filosofia de fundal desprinsă din acțiunea în economie a legii entropiei, natura specială a *relației plan-piață* în rezolvarea problemelor generate de o creștere standard, ca și prezența *laturii instituționale* în abordările teoretice.

Astfel, aidoma artizanilor creșterii durabile, Georgescu-Roegen admite rolul pieței libere pentru calitatea acesteia de mecanism al eficienței, fără egal. Numai că, își permite el să observe, *piața liberă* este întemeiată pe/și *promovează o filosofie a prezentului*. În ansamblul de reguli clasice și neoclasică ale pieței libere, interesul pentru viitor este palid reprezentat. Așa se face că în scrierile sale, mai ales acolo unde el coboară la etajul normativ pentru a sugera soluții, nu lipsesc ideea de *plan* și cea de *intervenție statală*. Lectura de ansamblu a operei lui Georgescu-Roegen pare a oferi o *nouă imagine despre plan și planificare*, una izvorâtă dintr-o motivație specială. Georgescu-Roegen și-a trăit cea mai mare parte a vieții într-o țară care a obținut maximum de competitivitate internațională grație, printre altele, pieței

libere. Nu putea să-i nege valențele-i emulative. N-a făcut-o și nici nu a opus-o planului. Dimpotrivă, a văzut posibilă coabitarea acestor două modalități de gestionare a resurselor, într-o relație în care planul nu substituie piața, ci doar o talonează, ajutând-o să rezolve o problemă pentru care nu e pregătită: stabilirea unei relații între trecut, prezent și viitor. În plus, planul apare ca fiind instrumentul de implementare a unei noi filosofii manageriale la scară macro. Invitând la planificare, Georgescu-Roegen pare a spune că, într-o lume finită, nu mai avem voie să gândim pe termen scurt.

De asemenea, una din marile lacune ale analizelor standard vizează, după opinia lui Georgescu-Roegen, *uniformitatea instituțională*. El crede că lumea economică a neoclasicilor este formată doar din orășeni. Pe seama lor este pus comportamentul rațional, atât în actul de producție, cât și în cel de consum. În schimb, din acest peisaj, lipsesc țărani. Este un bun prilej pentru Georgescu-Roegen de a arăta că teoria utilității marginale, așa cum a fost ea durată de neoclasiци, nu-și găsește corespondent fidel și explicație

în economia satului dacă nu se ține seama de *matricea culturală a acestuia*. Aflat pe terenul Americii, dar cu mintea la țaranul român, Georgescu-Roegen neagă indolența și inerția acestuia așa cum sunt ele prezentate de neoclasiци. Dimpotrivă, crede el, argumentat, *civilizația urbană și-a găsit un serios sprijin la punctul de pornire în hărnicia, modestia și cumpătarea țaranului*. Numai după industrializare, numai după ce a fost asimilat și pervertit sau umilit și sărăcit de un stat uzurpator, țaranul a devenit reticent la toate ideile și valorile care i se livrau dinspre oraș. În rest el, țaranul, a rămas să acorde cea mai mare prețuire muncii și roadelor acesteia.

Punctând și această latură a contribuției roegeniene vizând necesitatea *extensiei perimetrului de analiză dincolo de mediul urban*, nu credem că problematica noii paradigme à la Roegen a fost epuizată. Așa cum subliniam la început, pretenția noastră este doar de punere în gardă, de introducere în impresionanta și inedita sa operă, dincolo de care valorificarea ideilor sale în cărțile și manualele noastre universitare o socotim legitim necesară.

Bibliografie

Drăgan, J.C., Demetrescu, M.C. (1994). *Economistul mileniului trei. Nicholas Georgescu-Roegen, profetul arhitect al noii gândiri*, Editura Europa Nova, București

Georgescu-Roegen Nicholas (1979). *Legea entropiei și procesul economic*, Editura Politică, București

Pohoată, I. (2002). *Filosofia economică și politica dezvoltării durabile*, Editura Economică, București

Robinson Joan (1971). *Hérésies économiques. Essais sur quelques problèmes démodés de théorie économique*, Calman – Lévy, Paris

*** Nicholas Georgescu-Roegen (1906 – 1994). *La décroissance. Entropie – Ecologie – Economie*, Gemma Paquet, Québec, 2004